The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Ο ψευδώνυμος επικριτής της «Ποιητικής» του Κων. Οικονόμου στον «Λόγιο Ερμή» και τα κίνητρά του

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.217](https://doi.org/10.12681/er.217)

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (1997). Ο ψευδώνυμος επικριτής της «Ποιητικής» του Κων. Οικονόμου στον «Λόγιο Ερμή» και τα κίνητρά του. *The Gleaner*, 21, 284–300. <https://doi.org/10.12681/er.217>

Ο ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΣ ΕΠΙΚΡΙΤΗΣ ΤΗΣ “ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ” ΤΟΥ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΣΤΟΝ “ΛΟΓΙΟ ΕΡΜΗ” ΚΑΙ ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ

ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ δράση του Κωνσταντίνου Οικονόμου κατά την προεπαναστατική δεκαετία, περίοδο τῆς ἔντονης παρουσίας του στὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης, ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς», τὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης, τοῦ ὁποῦ ὁ κύκλος ζωῆς συνέπεσε ἀκριβῶς μὲ τὰ χρόνια αὐτά, εἶχε κάθε λόγο νὰ τὴν προβάλλει καὶ νὰ τὴν ἀναδεικνύει. Ὁ Κ. Οἰκονόμος ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα φωτισμένου δασκάλου καὶ λογίου, πρόσωπο ἀξιοσέβαστο ποὺ τὸ συνόδευε ἡ φήμη δεινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ρήτορα, μὲ ἄλλα λόγια λειτουργοῦσε στὴ Σμύρνη σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀγωγοὺς διάχυσης καὶ καλλιέργειας τῶν νέων ἰδεῶν καὶ μαθήσεων ὅχι μόνον στὴ διαδικασία τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ στὴ διαδικασία τοῦ κηρύγματος, τῆς διάπλασης δηλαδὴ καὶ χειραγώγησης εὐρύτερων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ. Καθὼς μάλιστα ἦταν γνωστὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς ποὺ υπέβασκε ἡ ἐκδηλωνόταν κάθε τόσο φανερά στὶς σχέσεις τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, τοῦ σχολείου δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα καὶ τῶν ἀδελφῶν Οἰκονόμου, Κωνσταντίνου καὶ Στεφάνου, μὲ τὴν συντηρητικὴ Εὐαγγελικὴ Σχολή, ἀπόρροια γενικότερων ἰδεολογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιπαράθεσεων,¹ ἡ προβολὴ τοῦ ἔργου τοῦ ἐκ Θεσσαλίας δασκάλου, ὅσο ἄλλωστε καὶ τῶν υπολοίπων μελῶν τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου, στάθηκε πρωταρχικὸ μέλημα καὶ ἐπιδίωξη τοῦ περιοδικοῦ τῶν νεοελληνικῶν φώτων. Δημοσιεύοντας εἰδήσεις γιὰ τὶς προόδους τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Κ. Οἰκονόμου σ' αὐτές, λόγους τοῦ ἢ ἄλλες εἰδικότερες συνεργασίες του, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ τὴν «Αὐτοσχέδιο διατριβὴ περὶ Σμύρνης» (1817),² καὶ ἀκόμη παρουσιάζοντας εἶτε ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ δελ-

1. Φίλιππος Ἡλιού, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ διαφωτισμός. Ἡ περὶπτωση τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1986.

2. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* [σὺ ἐξῆς Α.Ε.] 1811: σ. 409-437, 1814: σ. 138-141, 1817: σ. 28, 520-530, 549-567.

τία είτε σε κριτικότερες βιβλιοπαρουσιάσεις τη συγγραφική του παραγωγή (τά διδακτικά βιβλία που τύπωνε την περίοδο αυτή χάριν της νεολαίας, την «Κατήχηση» και τη «Ρητορική» στα 1813 και τα «Γραμματικά» ή αλλιώς την «Ποιητική» του στα 1817, και βέβαια το λογοτεχνικό του πάρεργο, τη διασκευή του «Φιλόργουρου» του Μολιέρου στα 1816),³ ανάδεικνε την εικόνα ενός λογίου που μοχθοῦσε με πατριωτισμὸ νὰ ὠφελήσει τοὺς ὁμογενεῖς του καὶ μὲ πολυμαθία, σοφία καὶ ἀρετὴ νὰ τοὺς ὀδηγήσει στὸ δρόμο τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς προόδου. «Εὐχόμεθα εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος τὸν πληθυσμὸν τῶν τοιούτων ἀνδρῶν πρὸς ταχύτεραν καὶ ὀρθότεραν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς παιδείας», ἔγραφε καταλήγοντας ὁ ἀνώνυμος βιβλιοπαρουσιαστὴς τῆς «Ποιητικῆς» στὶς ἀρχές τοῦ 1818, ὁ ὁποῖος ἀρκοῦνταν «πρὸς τὸ παρόν», ὅπως δήλωνε, στὴν ἀναγγελία τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐκδόσεως καὶ στὴν ἀναλυτικὴ ἐκθεσὴ τῶν περιεχομένων της, ἀν καὶ στὴν τελευταία παράγραφο προέβαινε καὶ σὲ ἐπισημάνσεις γιὰ τὶς συγγραφικὲς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου.⁴

Ἡ «Ποιητικὴ» ἦταν τὸ τελευταῖο καὶ σημαντικότερο βοήθημα ποὺ τύπωσε ὁ Οἰκονόμος πρὶν ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου μὲ τὶς γνωστὲς ταραχὲς τοῦ 1819 καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε διδάξει τὸ μάθημα ἐπὶ δύο συνεχεῖς σχολικὲς χρονιές.⁵ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴ φροντίδα γιὰ τὴν τυπογραφικὴ διεκπεραίωση τὴν εἶχαν ἀναλάβει στὴ Βιέννη ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ἐκδοτικοῦ ἐπιτελείου τοῦ περιοδικοῦ, πρῶτα ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, ὁ ἡπειρώτης ἔμπορος καὶ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Κοραΐ, καὶ ὕστερα ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἐκδότες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». ⁶ Ἐξάλλου ὁ Οἰκονόμος ὄφειλε ἀσφαλῶς χάριτες καὶ στὸν ἴδιο τὸν Κοραΐ, μιὰ καὶ ὁ τελευταῖος εἶχε στέρξει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ σχετικὸ αἶτημα καὶ νὰ ἐφοδιάσει στὰ 1816 τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου μὲ τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου, ὅπως π.χ. μὲ τὸ *Cours de Rhétorique et des Belles Lettres* τοῦ Hugh Blair,⁷ τὸ ὁποῖο στάθηκε σὲ πολλὰ ὀδηγὸς του. Ἕνας τρίτος λόγιος τῆς Βιέννης, ὁ Ζηρόβιος Πώπ, συγγραφέας Μετρικῆς (1803) καὶ συνερ-

3. *Α.Ε.* 1814: σ. 38-45, 1816: σ. 324-325, 1817: σ. 26-28, 598, 1818: σ. 109-113.

4. *Α.Ε.* 1818, ἀρ. 6/15 Μαρτ., σ. 109-113.

5. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὴν «Ἀγγελία» τῆς «Ποιητικῆς», *Α.Ε.* 1817, σ. 27.

6. *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κώστας Λάμπας - Ρόδη Σταμούλη, τ. Α', Ἀθήνα 1992, ἐπιστ. 1.4.1817, σ. 223. Πβ. σ. 370, 371, 376.

7. *Ἀδαμάντιος Κοραῖς, Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, ἐκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., σ. 465, 474.

γάτης τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», διάβασε τὸ χειρόγραφο, πρὶν νὰ κατατεθεῖ στὸν αὐστριακὸ λογοκριτὴ, καὶ «ὑπερεθαύμασε» τὸ περιεχόμενό του, ὅπως διαμήνυε ἐνθαρρυντικὰ ὁ Βασιλεῖος στὸν Οἰκονόμο τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1817. «Ὡς ποιητικὸς καὶ αὐτὸς —συνέχιζε— καὶ ἀνιχνευτὴς τῶν νεωστὶ γραψάντων περὶ ποιητικῆς, εἶναι ἄξιος πίστεως». ⁸ «Παρότι τὸ βιβλίον δὲν εἶναι πρωτότυπο —μεταφέρω ἐδῶ αὐτολεξεῖ τὴν ἐκτίμηση τοῦ καινούργιου βιογράφου τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἐκδότῃ τῆς ἀλληλογραφίας του, τοῦ Κώστα Λάππα— φανερώνει ὥστόσο τὴ στέρεη φιλολογικὴ του κατάρτιση, τὴν ἐξοικείωσή του μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, τὶς αἰσθητικὲς θεωρίες καὶ τὴν κριτικὴ, καὶ ἀκόμη μιὰ ἀξιοσημεῖωτη εὐαισθησία ἀπέναντι στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, τὴ λαϊκὴ καὶ τὴ λόγια». ⁹

Ὑστερα ἀπὸ τὶς βίαιες συγκρούσεις τῆς Σμύρνης τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819 τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο εἶχε πιά κλείσει καὶ ὁ Κ. Οἰκονόμος, στὸ μάτι τοῦ κυκλῶνα τῶν ἀναστατώσεων, εἶχε βρεθεῖ ὑπὸ διωγμό, ἐνῶ λίγο πρὶν εἶχε διατελέσει ὑπόλογος στὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὰ νεωτεριστικὰ ἀνοίγματα τοῦ Γυμνασίου. ¹⁰ Νωρίτερα ἀκόμη, στὰ 1814-1815, συντηρητικοὶ κύκλοι τοῦ Πατριαρχείου εἶχαν ἀποδοκιμάσει καὶ τὴν «Κατήχησή» του ἐξαιτίας κάποιων δογματικῶν καινοτομιῶν ποὺ ἐντόπισαν σ' αὐτή, ἐπιβάλλοντας τὴν ἀνατύπωση ὀρισμένων σελίδων διορθωμένων στὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο. ¹¹

Τὸν Μάιο τοῦ 1820, εὐρισκόμενος στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνάμεσα σ' ἓνα ἐχθρικὸ καὶ φιλύποπτο περιβάλλον, ὅπου παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ πετύχει νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ὁ τίτλος τοῦ ἱεροκέρυκα τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ¹² μιὰ νέα δυσάρεστη ἐκπληξὴ τὸν περίμενε ἀπὸ ἐκεῖ ἀπ' ὅπου λογικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴ συμπαράσταση στὶς δοκιμασίες ποὺ εἶχε ὑποστεί: ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», τοῦ περιοδικοῦ μὲ τοὺς κοινούς σκοποὺς καὶ τὰ κοινὰ ὁράματα γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας καὶ τὴν πρόοδο τοῦ γένους. Εἶναι πάντως περίεργο —καὶ δὲν πρέπει νὰ ὀφείλεται μόνον στὶς καθυστερήσεις στὴν πληροφόρηση— ἀλλὰ σὲ διάστημα ἑνὸς περίπου χρόνου μετὰ τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα τῆς Σμύρνης τοῦ 1819 οἱ ἀναφορὰς τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο ἄφηναν τὴν αἴσθηση ὅτι ὅλα συνέχιζαν νὰ λειτουργοῦν σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τί-

8. Κ. Οἰκονόμος, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., ἐπιστ. 4.2.1817, σ. 216. Πβ. σ. 374.

9. *Ὁ.π.*, σ. λδ'.

10. *Ὁ.π.*, σ. λζ'.

11. *Ὁ.π.*, σ. λς'.

12. *Ὁ.π.*, σ. λθ'.

ποτε¹³ και μόλις τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐμπεριστατωμένα δημοσιεύματα ποὺ εἶδαν τότε τὸ φῶς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὶς προοπτικὲς τῆς στῆν Ἑλλάδα,¹⁴ ὁ μὲ τὰ ἀρχικώτατα C.Z. συντάκτης του —ἔχει ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἡπειρώτη λόγιο καὶ πολιτικὸ στοχαστὴ Κωνσταντῖνο Πολυχρονιάδη, ἀπὸ τὸν στενὸ κύκλο τοῦ Κοραΐ— ἀφιέρωσε μιὰ παράγραφο στὴ σχολὴ τῆς Σμύρνης γιὰ νὰ κατηγορήσει εὐθέως τοὺς πλοῦσιους καὶ εὐρωπαϊοποιημένους Σμυρναῖους γιὰ τὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου τους ἐπάνω στὴν ἀκμὴ του «χωρὶς νὰ ἐντραποῦν τὸ γένος ὅλον καὶ τὴν σοφὴν Εὐρώπην, ὅπου τοὺς παρατηροῦν καὶ μετεχειρίσθησαν τὸν σεβάσμιον Οἰκονόμον ὡς ἐχθρὸν τῆς πόλεως των».¹⁵

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, τὸ νέο χτύπημα ποὺ ἔπληξε τὸν πολυπαθὴ διδάσκαλο προσερχόταν ἀπὸ φίλιο χέρι, ὅμοιο μὲ τὸ χτύπημα τοῦ Βρούτου στὸν Καίσαρα. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1820 ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» φιλοξένησε σὲ μετὰφραση μιὰ γερμανικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν «Ποιητικὴ», ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὶς «Γοττίνγιες φιλολογικὲς ἀγγελίες» (*Göttingische gelehrte Anzeigen*) καὶ ὑπογραφόμενη μὲ τὰ συντομογραφικὰ Ρφφ.¹⁶ Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν γερμανὸ ἑλληνιστὴ Friedrich Ruhkopf, ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα, παρουσιάζοντας συχνὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ βιβλιοπαράγωγὴ στὸ περιοδικὸ τῆς Γοττίνγης, καὶ αὐτὰ τὰ κριτικὰ σημειώματά του μεταφράζονταν καὶ δημοσιεύονταν στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ὡς δεῖγμα τῆς προσοχῆς τῶν Εὐρωπαίων στὴν ἀναγεννητικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων.¹⁷ Ὁ κριτικὸς τῆς «Ποιητικῆς» ἀντιμετώπιζε στὸ σύνολό του εὐνοϊκὰ τὸ βιβλίον καὶ τὸν συγγραφέα του, ἀλλὰ διατύπωνε καὶ μερικὲς γενικόλογες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ διάταξιν τῆς ὕλης καὶ κάποιες βιβλιογραφικοῦ

13. Ὁ πέπλος σιωπῆς συνδεόταν ἴσως μὲ σκοπιμότητες ποὺ ὑπαγόρευαν τὴ γραμμὴ τῆς μὴ ρήξης μὲ τὴν ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας, ἰδιαίτερα τῆς σμυρναϊκῆς, ἦταν γνωστὸς ὁ ρόλος στὰ γεγονότα. Μὴ ξεχνᾶμε ὅτι τὸν ἴδιον καιρὸ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Α.Ε., συσπειρωμένοι γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Καλλιόπη*, ἀσκοῦσαν ἔντονη πολεμικὴ ἐναντίον του, προσπαθώντας νὰ τὸν ἐμφανίσουν ὡς ὄργανο τῆς φατρίας τοῦ Κοραΐ, ἄθεου, ὅπως τὸν κατηγοροῦσαν, ἐχθροῦ τῆς θρησκείας καὶ ἀνατροπῆς τῶν καθεστώτων, ἐκμεινόντας ἀκόμη καὶ τὴ συμμαχίαν τῆς Μ. Ἐκκλησίας γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀγώνα τους κατὰ τῶν «δημοσίᾳ φιλοσοφούντων», δηλαδὴ τοῦ Κοραΐ καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ διαφωτισμοῦ.

14. Α.Ε. 1820, σ. 434-448, 472-487.

15. Α.Ε. 1820, σ. 480. Πβ. σ. 517.

16. Ὁ.π., σ. 213-215.

17. Γιὰ τὶς βιβλιοκριτίες τοῦ Ruhkopf, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δημοσιεύτηκαν ἀνώνυμα στὸν Α.Ε., βλ. Μαρία Στασινοπούλου, «Εἰδησεις γιὰ τὸ ἑλληνικὸ βιβλίον στὸ γερμανόφωνο περιοδικὸ τύπο τοῦ 19ου αἰῶνα», *Μνήμων* 12 (1989), 126.

τύπου άπορίες. 'Ο έλληνας μεταφραστής από την πλευρά του θεώρησε σκόπιμο νά σχολιάσει όρισμένα σημεία τής κριτικής, από τά όποια μόνο τό τελευταίο είχε ουσιαστική σχέση με τό περιεχόμενο του βιβλίου του Οικονόμου: ή παράλειψη παράθεσης των φιλολογικών πηγών που του καταλόγιζε ό γερμανός κριτής όφειλόταν στην άπουσία των αναγκαίων βοηθημάτων από τις βιβλιοθήκες τής 'Ελλάδας. Γι' αυτό, κατέληγε, «είναι άσυγκρίτως περισσότερον άξιόπαινος ό κ. Οικονόμος, διότι έκ τής 'Ελλάδος και εις αύτήν την 'Ελλάδα, έδυνήθη νά γράψη σφώτερα από πολλούς άλλους όμογενείς, διατρίψαντας άρκετούς χρόνους εις την Εύρώπην, παρ' άμειπτός δια μικρά άμαρτήματα, τά όποια δικαιολογεί ή έλλειψις τής πλουσίας βιβλιοθήκης».¹⁸

'Αλλά ή υπεράσπιση του συγγραφέα και ό έπαινός του τελείωναν κάπου έδω. Τά μικρά σφάλματα, που από συγκατάβαση, κατ' την άποψη του μεταφραστή, παρέτρεξε ό γερμανός κριτής, θά έπαιρνε ό ίδιος τό θάρρος νά τά ύποδείξει και νά τά έλέγξει, είδοποιώντας μάλιστα από την άρχή για την άυστηρότητα με την όποια θά άντιμετώπιζε τό άντικείμενό του. «Έχει δέ στοχάζομαι, τόσην άρετήν ό κ. Οικονόμος εις τό νά κηρύττη τόν λόγον του θεού, την 'Αλήθειαν, ύσσην και εις τό νά τόν ακούη άτάραχα».¹⁹ Οί παρατηρήσεις του δημοσιεύτηκαν σέ τρεις συνέχειες, τόν 'Απρίλιο, Μάιο και 'Οκτώβριο του ίδιου έτους, καταλαμβάνοντας συνολικά σαράντα περίπου σελίδες του περιοδικού.²⁰ Την ταυτότητα και τόν τόπο καταγωγής και διαμονής του ό συντάκτης τής κριτικής τά άποκάλυπτε μονάχα στην τελευταία συνέχεια: «Έν Βενετία 1 Αυγούστου 1820. 'Ανδρέας 'Ανδρεόπουλος Πελοποννήσιος».²¹ Λόγιος και μάλιστα τής φιλογικής κατάρτισης, όπως τή διαπίστωνε κανείς στο κείμενο τής βιβλιοκρισίας, με τέτοιο όνομα ήταν άγνωστος στους κύκλους τής έλληνικής λογιοσύνης και άρα όλοι θά είχαν άντιληφθεί την ψευδωνυμία. Ποιό, λοιπόν, ύπαρκτό πρόσωπο κρυβόταν πίσω από τόν συντάκτη τής έπίκρισης;

Πρίν προχωρήσουμε στη διερεύνηση του αινίγματος, νά πούμε λίγα μόνο λόγια για τό περιεχόμενο και τό ύφος τής κριτικής. 'Ο 'Ανδρεόπουλος έπικέντρωνε την κριτική του όχι σέ μορφολογικά ή μεθοδολογικά ζητήματα αλλά σέ έπιμέρους περιγραφικές και έρμηνευτικές θέσεις του βιβλίου. Έτσι π.χ. θά έλεγχοϋν όσα διαλαμβάνει ό Οικονόμος για τόν όρι-

18. Α.Ε. 1820, σ. 218.

19. "Ο.π., σ. 218.

20. "Ο.π., άρ. 8/15 'Απριλ., σ. 215-228, άρ. 9/1 Μάϊου, σ. 241-249, άρ. 19/1 'Οκτ., σ. 571-588.

21. "Ο.π., σ. 588.

συνό τῆς φιλολογίας, τῇ γενικῇ ἀρχῇ τῶν καλῶν τεχνῶν, τὸν ὁρισμὸ καὶ τῇ θεωρίᾳ τοῦ ρυθμοῦ, τὴν ἐρμηνεία τῶν μέτρων, τὴν ἀρχαία κωμωδία καὶ τὴν παράβασιν τοῦ χοροῦ, τὴ δραματοποιία, τὰ προσωπεῖα καὶ τὴ διάταξιν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τὴ στιχουργία καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία, τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ κοινόν, τὸ ζήτημα τῆς αἰσθητικῆς κρίσεως· θὰ ἐλεγχοῦν ἐπίσης οἱ πηγὲς τοῦ συγγραφέα, ὁρισμένους ἀνακριβείας του καθὼς καὶ γλωσσικὰ καὶ ὑφολογικὰς του ἀκαταλληλίας, ἐνῶ, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀφιέρωσιν τῆς «Ποιητικῆς» στὸν ὁδηγισμὸ ἔμπορο Ἀλέξ. Μαῦρο, ὁ κριτικὸς θὰ πραγματευθεῖ σὰν σὲ ἐπίμετρο τὴν ἔννοια τῆς εὐεργεσίας. Ἡ κριτικὴ ἦταν γενικὰ αὐστηρή, ὅχι ὅμως λιβελλογραφικὴ, ἐπιστημονικοφανής, διατυπωμένη ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο ποὺ εἶχε ἐντρυφήσει καὶ κατεῖχε καλὰ τὴ φιλολογικὴ βιβλιογραφία, διανοησμένη ὅμως συχνὰ καὶ μὲ αἰχμές, τίς περισσότερες φορὲς καυστικὰς, γιὰ τὴν ἐπάρκεια τοῦ συγγραφέα. Ἀνθολογῶ μερικὰς ἀπὸ τίς μειοτικὰς κρίσεις τοῦ Ἀνδρεόπουλου: «Ἐπειδὴ ἓνα μόνον διδάσκαλον κυρίως τῆς Φιλολογίας ἔχομεν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὅς τὸν ἔχωμεν καὶ καθὼς πρέπει»²² — «Εἰς δὲ τοὺς ἀκολουθοῦς στίχους 12-18 τῆς αὐτῆς σελίδος, ἐνθα ἔπρεπε νὰ βάλῃ μόλιβον εἰς τὴν διάνοιαν, ὡς λέγει ὁ Βάκων, πτερὰ ἔβαλεν ὁ κ. Οἰκονόμος καὶ παραπετὰ πράγματα χρῆζοντα ἐρμηνείας»²³ — «Ἀλλὰ πῶς ἦτον δυνατόν νὰ ὀρθοβατήσῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἀφοῦ στρεβλοὶ ἦσαν οἱ ὁδηγοὶ του;»²⁴ — «Τόσον ἄδολον χαρακτῆρα ἐλπίζω νὰ εὕρω εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον, ὅσος ἀπαιτεῖται ἵνα ὁμολογήσῃ ὅτι τὰ ἀντέγραφε χωρὶς νὰ τὰ ἐννοῇ».²⁵ Στὸν ἐπίλογον, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε σπεύσει νὰ προαναγγεῖλῃ ὅτι διεξοδικότερη κριτικὴ ἐτοίμαζε ἓνας «ὁμογενὴς λόγιος, σπουδάζων εἰς τὰς Ἀκαδημίας τῆς ἀρκτικῆς Γερμανίας»,²⁶ ὁ ἐπικριτὴς ἔπαιρνε κατηγορηματικὴ θέσιν. Χαρακτῆριζε τὸ βιβλίον καλὸ καὶ χρήσιμον, «ὡς τὸ μόνον εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ εἶδος του», ἀλλὰ τὴν ὅλην προσπάθειαν ἀποτυχημένην ἀπὸ ἐλλειψῆ τῶν ἀναγκαίων βιβλίων. «Οἱ ὀλιγώτατοι σοφοὶ μας, μαχόμενοι πρὸς πολλὰς δυσκολίας, ἔπειτα ἐξ ἅπαντος νὰ ἀποτυγχάνωσι πολλάκις, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ἐλαττοῦνται ὁ πρὸς αὐτοὺς χρεωστούμενος ἔπαινος».²⁷ Γι' αὐτὸ παρακαλοῦσε τὸν συγγραφέα νὰ μὴ λυπηθεῖ καὶ ἀθυμῇ.

Ποιὸς τελικὰ ἦταν ὁ Ἀνδρέας Ἀνδρεόπουλος; Πρὶν ἀπὸ εἰκοσι καὶ

22. "Ο.π., σ. 220.

23. "Ο.π., σ. 223-224.

24. "Ο.π., σ. 576.

25. "Ο.π., σ. 579.

26. "Ο.π., σ. 571.

27. "Ο.π., σ. 586.

πάνω χρόνια καταρτίζοντας τὰ Εύρετήρια τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» τὸν εἶχα ταυτίσει μὲ τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη καὶ ἡ ταύτιση αὐτὴ πέρασε στὴν ἔκδοση χωρὶς κἀν ἐρωτηματικό.²⁸ Ἐπρόκειτο, θυμᾶμαι, γιὰ μιὰ γενικὰ παραδεκτὴ τότε ἄποψη ποὺ τὴν υἱοθέτησα περίπου ἀβασάνιστα. Ὁ Φαρμακίδης βρισκόταν βέβαια στὰ 1820 στὴ Γερμανία ὑπότροφος τοῦ Γκίλφορδ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτίγγης, ἔχοντας ἐγκαταλείψει τὴ διεύθυνση τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ἐξολοκλήρου στὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, δὲν ἐσκίαζε ὥστόσο τὴ σχέση του μὲ τὸν Οἰκονόμο κανένα ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐκκλησίας ποὺ θὰ τοὺς χώριζαν ἀργότερα. Ἀντίθετα σήμερα γνωρίζουμε τὴ βοήθεια ποὺ πρόσφερε στὴν τυπογραφικὴ διεκπεραίωση τῆς «Ποιητικῆς» στὴ Βιέννη, ἴσως μάλιστα νὰ ἦταν αὐτὸς ποὺ, ὅπως εἶδαμε, τὴν πρωτοπαρουσίασε στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ὑποσχόμενος νὰ ἐπανεέλθει ἀργότερα μὲ μιὰ οὐσιαστικότερη προσέγγιση²⁹ (ἔραγε τὸν Φαρμακίδη ὑπαινισσόταν στὴ σχετικὴ ἀναφορά του ὁ Ἀνδρέοπουλος ἢ ἀπλῶς ἐπρόκειτο γιὰ παραπληρητικὸ ἐλιγμό;).

Προσεκτικότερη ἀνάγνωση τῆς βιβλιοκρισίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη γλωσσομάθεια ποὺ θὰ ἀποκάλυπτε (λατινικά, γερμανικά, γαλλικά, ἰταλικά, ἀγγλικά) μαζὶ καὶ ἓνα μεγάλο εὖρος φιλολογικῶν ἐνδιαφερόντων, τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζω ἂν ταίριαζαν στὶς σπουδὲς ἐνὸς θεολόγου, ὅπως ὁ Φαρμακίδης (ἂν καὶ εἶχε στὸ ἐνεργητικὸ του φιλολογικὲς ἐκδοτικὲς δραστηριότητες³⁰), θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει τουλάχιστο στὸν προσδιορισμὸ τῆς καταγωγῆς τοῦ συντάκτη τῆς. Ὑποδεικνύοντας π.χ. σ' ἓνα ἀπὸ τὰ σχόλια του στὴν κριτικὴ τοῦ Fr. Ruhkopf κάποιο γεωγραφικὸ λάθος γιὰ τὶς Κυδωνίες (ὁ γερμανὸς κριτὴς τίς συνέχεε μὲ τὴν Κυδωνία τῆς Κρήτης), ὁ σχολιαστὴς συγκέντρωνε καὶ ἄλλα τοπωνύμια ποὺ εἶχαν τυπωθεῖ παραφθαρμένα ἢ μὲ λανθασμένες περιγραφὰς στὰ συγγράμματα καὶ τοὺς χάρτες τῶν Εὐρωπαίων.³¹ Ἀπὸ τὰ ἑξὶ παραδείγματά του τὰ τέσσερα προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἡπειρο. Στὸ τέλος ἐξάλλου τῆς κριτικῆς του, θιγμένος ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἀφιέρωσης τῆς «Ποιητικῆς» στὸν ὀδηγισινὸ ἔμπορο Ἀλέξ. Μαῦρο, χορηγὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, θὰ θεωρήσει ἀδικία τὴ σύγκριση ἐνὸς τοπικοῦ εὐεργέτη μὲ τοὺς ἐθνικοὺς εὐεργέτες, τοὺς ἡπειρώτες ἀδελφούς Ζωσιμᾶ καὶ τὸν Καπλάνη, καὶ θὰ κακίσει τοὺς Γιαννιδῶτες

28. Τὰ ἑλληνικὰ προεπιγραφιστικὰ περιοδικά. *Εύρετήρια Β' «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» 1811-1821*, Ἀθήνα 1976, σ. 5.

29. Βλ. ἐδῶ σ. 285.

30. Εἶχε λίγο πρὶν ἐπιμεληθεῖ τὴν ἔκδοση στὰ ἑλληνικὰ τῶν *Στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* τοῦ Fr. Jacobs, τ. Α'-Δ', Βιέννη 1815-1818.

31. *A.E.* 1820, σ. 216.

—ὁ ἴδιος βέβαια θὰ φροντίσει νὰ δηλώσει ὅτι δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ Γιάννενα ἀλλὰ φίλος τῆς πόλης τους³²— γιὰ τὴν ἀδιαφορία τους καὶ τὴν ἔλλειψη ἀντίδρασης ἀπέναντι σ' αὐτὴ καὶ σὲ ἄλλες ἀδικες προκλήσεις ποὺ εἶχαν δεῖ παλαιότερα τὸ φῶς στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων τους, «προδίδοντες φανερώς τὰ δίκαια τῆς πατρίδος των».³³

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα, τὴν οἰκείωση δηλ. μὲ τὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Ἡπείρου καὶ τὴν αὐτόκλητη υπεράσπιση τῶν Ἡπειρωτῶν στὰ θέματα τῆς παιδείας, προκύπτει, νομίζω, ὅτι ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς «Ποιητικῆς» πρέπει νὰ εἶχε προφανῶς ἡπειρωτικὲς καταβολές ἢ τουλάχιστο στενὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἡπειρο καὶ τὰ Γιάννενα καὶ ὄχι φυσικὰ μὲ τὴν Πελοπόννησο τοῦ Α. Ἀνδρεόπουλου. Πραγματικὰ τὴν εἰκασία αὕτη ἤλθε νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσει μεταγενέστερη ἔρευνά μου —ποὺ ἐπιχειρήθηκε γιὰ ἄλλες ἀναζητήσεις— στὰ ἀρχεῖα Κωνσταντίνου Ἀσώπιου καὶ Χριστόφορου Φιλητᾶ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδιαίτερα στὴ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία. Ὑστερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ὅσα ἀποκάλυψε ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο ἡπειρωτῶν φίλων, συνυποτρόφων τοῦ Γκίλφορντ (μετὰ τὴ σχολαρχία τους στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης, ὅπου ὁ ἓνας εἶχε διαδεχθεῖ τὸν ἄλλο, σπούδαζαν φιλολογία, ὁ πρῶτος στὴ Γοτίγγη καὶ ὁ δεῦτερος στὴν Ὁξφόρδη), δὲν ἔμεινε καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τοῦ Ἀνδρεόπουλου: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο. Ἐπειδὴ διαπιστώνεται καὶ κάποιου εἶδους συνεργία τοῦ Φιλητᾶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ὑπόθεσης, οἱ δικές του μαρτυρίες, μαζὶ μὲ ἄλλες ποὺ εἶδαν τότε τὸ φῶς, συμπληρώνουν τὸ σκηνικὸ, ὅπου παίχθηκε ἓνα δράμα μὲ θύτη καὶ θύμα δύο ἀπὸ τὰ κορυφαῖα πνευματικὰ ἀναστήματα τῆς ἐποχῆς.³⁴ Ἀς δοῦμε μὲ τὴ σειρά πῶς ἐξελίχθηκαν τὰ πράγματα.

32. "Ο.π., σ. 584, 587.

33. "Ο.π., σ. 584.

34. Στὴν ταύτιση τοῦ Ἀνδρεόπουλου μὲ τὸν Ἀσώπιο εἶχα ὁδηγηθεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ὥστε πρόλαβα νὰ τὴν ἀνακινώσω στὸν συνάδελφο Ἀλέξη Πολίτη ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ψευδώνυμου συντάκτη τῆς βιβλιοκρισίας, γνώστη καὶ σχολιαστὴ τῆς μετρικῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἔτσι στὸ βιβλίο του *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 152 (σημ. 46) γιὰ πρώτη φορὰ ἀποκατέστησε τὴν ἀλήθεια ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ψευδωνυμίας, ἀναφέροντας συγχρόνως καὶ τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του. Στὸν Ἀλ. Πολίτη ἢ σὲ δική μου πληροφόρηση βασίστηκαν ἔκτοτε καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔτυχε νὰ τοὺς ἀπασχολήσει τὸ δημοσίευμα τοῦ Α.Ε., βλ. Anna Tambaki, «L'impact de l'œuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce», *Folia Neohellenica* 7 (1985-1986), 168 (σημ. 4), Μαρίας Στασινοπούλου, ὁ.π., σ. 126, Θεόδ. Γ. Παπακωνσταντίνου, *Προεπαναστατικὴ ἐκπαίδευση καὶ παιδεία. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 1811-1821*, Ἀθήνα 1989, σ. 143, Ἀθα-

1ο. Τὸ ἀντίτυπο τῆς «Ποιητικῆς», αὐτὸ ποὺ διάβασε καὶ βιβλιόκρινε ὁ Fr. Ruhkopf, εἶχε κατατεθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοτίγγης μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἀσώπιου.³⁵

2ο. Οἱ πρῶτες κρίσεις γιὰ τὸ βιβλίο ὀφείλονταν στὸν Χριστόφορο Φιλητᾶ, ὅταν, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς παράδοσης τοῦ «Οἰδίποδα Τυράννου» στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης κατὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1818, χρειάστηκε νὰ τὸ συμβουλευτεῖ: «Ὁ ἅγιος Ἱεροκῆρυξ ἐπραγματεύθη ἐπιπολαίως, συγκεχυμένως καὶ τρόπον τινὰ σχολαστικῶς τὴν ὕλην. Ἰδίωμα ἀναπαλλοτρίωτον ὅλων τῶν συρραπτόντων».³⁶

3ο. Ὁ Ἀσώπιος τὸ 1819 μελετᾷ τὴν «Ποιητικὴν», ποὺ τοῦ δίνει ἀφορμὲς νὰ τὴ σχολιάζει στὰ γράμματά του μὲ φιλοπαίγμονα διάθεση.³⁷ Τὸν ἴδιο καιρὸ ἔχει ἀρχίσει νὰ δημοσιεύεται στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» μὲ τίτλο «Φιλολογία» μιὰ ἐπιστολιμαία διατριβὴ τοῦ ἴδιου μὲ ἀποδέκτη τὸν Ἰάκωβο Ρῶτα, συνεργάτη του στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης, γιὰ τοὺς Ἑλλήνες κλασικούς, τὴν κριτικὴ στάση τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀπέναντί τους, τὶς τύχες τῆς κλασικῆς παιδείας, τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα κτλ., διατριβὴ ποὺ ἐξακολούθησε νὰ δημοσιεύεται σὲ πολλὰς συνέχειες καὶ τὸ 1820. Ὁ ἀναγνώστης συναντοῦσε ἐκεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ παρα-

νασία Γλυκοφρύδης-Λεοντίνη, *Νεοελληνικὴ αἰσθητικὴ καὶ εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα [1989], σ. 403, Αἰκατερίνη Κουμπριανοῦ, *Ὁ Ἑλληνικὸς Προεπαναστατικὸς Τύπος Βιέννη - Παρίσι (1784-1821)*, Ἰδρυμα Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ [1995], σ. 118. Στὰ δύο δημοσιεύματα ποὺ ἔχουν ἀξιοποιήσει τὰ ἀρχεῖα Φιλητᾶ καὶ Ἀσώπιου, δηλ. στὴ μελέτῃ τοῦ Κων. Διαμάντη «Ὁ Χριστόφορος Φιλητᾶς εἰς τὴν Ἑσπερίαν», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 8 (1959), 9 (1960), 10 (1961) —δημοσιεύτηκε σὲ πολλὰς συνέχειες— καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Στεφ. Μπέττη, *Φιλητᾶς καὶ Ἀσώπιος. Οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους*, Ἰωάννινα 1991, δὲν σχολιάζεται ὁτιδήποτε σχετικὸ μὲ τὸ θέμα τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ Α.Ε.

35. Σχέδιο γράμματος τοῦ Ἀσώπιου στὸν Ἰάκωβο Ρῶτα, Νοέμβριος 1818, ΕΒΕ Ας 1805, φ. 9^ρ-12^ρ. Τοῦ ζητάει νὰ τοῦ στείλει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα βιβλία καὶ δύο ἀντίτυπα τῆς *Ρητορικῆς* τοῦ Ν. Βάμβρα γιὰ νὰ καταθέσει τὸ ἓνα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως εἶχε κάνει καὶ μὲ τὴν «σχολαστικὴν Ποιητικὴν» τοῦ Οἰκονόμου (ὁ χαρακτηρισμὸς προφανῶς ἐδῶ σήμαινε «βιβλίο γιὰ σχολικὴ χρῆση»).

36. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιον, Τεργέστη 12.10.1818, ΕΒΕ Ας 240. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 10 (1961) 3.

37. Βλ. π.χ. τὸ γράμμα τοῦ Ἀσώπιου στὸν Φιλητᾶ, Γοτίγγη 14.3.1819, ΕΒΕ Φ15: «Θέλεις νὰ γένῃς ἰχθύς ἀφωνότερος, ἀνάγνωσε τὴν [ρητορικὴν] τοῦ Χρυσίππου καὶ δὲν ἤξεύρω τίνος ἄλλου· ἐγὼ [...] προσαρμόζω τὸ δεύτερον εἰς τὴν ποιητικὴν τοῦ ποιητικωτάτου ἀγίου· καὶ διὰ τοῦτο πρόλαβε νὰ μοῦ ἐπάρῃς κανὲν συγχωροχάρτιον...».

πομπές στην «Ποιητική», στην πολυμάθεια και τον πατριωτισμό του συγγραφέα.³⁸

4ο. Στις αρχές του 1820, πριν αρχίσει να δημοσιεύεται η επίκριση στον «Λόγιο Έρμη», ξεκινούσε στην αλληλογραφία των δύο φίλων το θέμα του Ιωαννίτη λογίου του 17ου αιώνα Βησσαρίωνα Μακρή με άφορμή ένα άβλέπτημα του Οικονόμου, ο οποίος είχε επονομάσει Μακρή τον καρδινάλιο Βησσαρίωνα τον Τραπεζούντιο.³⁹ Τελικά, ύστερα από κοινή συνεννόηση, θα επιχειρήσουν, καθένας ξεχωριστά, να ελέγξουν τη σύγχυση, ο μὲν Ἀσώπιος στην κριτική της «Ποιητικής» με πικρό σχόλιο για την ανεπάρκεια των φιλολογικῶν πηγῶν τοῦ συγγραφέα,⁴⁰ ὁ δὲ Φιλητᾶς σ' ἕνα κατασκευασμένο απόσπασμα ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀσώπιο, ποὺ περιεῖχε βιογραφικὰ τοῦ Βησσαρίωνα Μακρή, χωρὶς ὅμως καμιά ἀναφορά στὸ ἀβλέπτημα τοῦ Οἰκονόμου —αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία ὁδηγία τοῦ Ἀσώπιου⁴¹—, κείμενο ποὺ δημοσιεύτηκε ἐπίσης στὸν «Λόγιο Έρμη» στὸ ἴδιο τεῦχος μὲ τὴν τρίτη συνέχεια τῆς βιβλιοκρισίας.⁴²

5ο. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820 ἕνα γράμμα σταλμένο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Γοττίγγη —συντάκτης τοῦ ἦταν ὁ Στέφανος Κανέλος, μόνιμος συνεργάτης τοῦ «Λογίου Έρμη», καὶ ἀποδέκτης ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης— πρόσφερε στὸν Ἀσώπιο ἀπὸ πρῶτο χέρι ἔγκυρες πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἄμεσα θιγόμενου ἀπὸ τὴν κριτική, δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ Κων. Οἰκονόμου, παρεπίδημου ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, ὅπως ἀναφέραμε, στὴ βασιλεύουσα. «Ἐδαιμονίσθη ὁ ἐκ Δημοσθένους τῆς Σμύρνης μεταμορφωθεὶς εἰς ἱεροκόρακα τῆς βασιλευούσης διὰ τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ποιητικῆς του», ἀναμετέδιδε ὁ Ἀσώπιος στὸν Φιλητᾶ.⁴³ Ἡ συνέχεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Κανέλου αἰφνιδίασε τὸν αἰσθανόμενο ἀσφαλῆ πίσω ἀπὸ τὴν ψευ-

38. *Α.Ε.* 1820, σ. 69, 70, 71, 287, 395, 489, 718. Πβ. ἐπίσης τὰ εὐμενῆ σχόλιά του γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Οἰκονόμου στὸν *Α.Ε.* 1817, σ. 374-375.

39. Κων. Διαμάντης, *β.π.*, σ. 890, 976, 1076, 1077, πβ. Στεφ. Μπέτης, *ὁ.π.*, σ. 88-89. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. καὶ γράμμα Ἀσώπιου στὸν Φιλητᾶ, Γοττίγγη 7.9. 1820, *ΕΒΕ* Φ18.

40. *Α.Ε.* 1820, σ. 248-249.

41. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Ὁξφόρδη 10.5.1820, *ΕΒΕ* Ασ 248. Πβ. Κων. Διαμάντης, *β.π.*, σ. 976.

42. *Α.Ε.*, ἀρ. 19/1.10.1820, σ. 592-595. Τὸν ἴδιο χρόνο παρόμοιες ἀποκαταστάσεις λαθῶν ἢ παραδρομῶν τῆς «Ποιητικῆς» ἐντοπίζονται καὶ σὲ ἄλλες συνεργασίες τοῦ *Α.Ε.*, βλ. τὸ βαθυστόχαστο κριτικὸ σημείωμα γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ τὶς μεταφράσεις ὑπογραφόμενο μὲ τὰ στοιχεῖα *Ι.Ν.*, *Α.Ε.* 1820, σ. 120.

43. Γράμμα ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πρὸ τῆς 22.8.1820, *ΕΒΕ* Φ19.

δωнуμία του κριτικό: ὁ Οἰκονόμος σέ μιὰ συνομιλία του μέ τὸν ἡπειρώτη ἔμπορο Ἰωάννη Πολυχρονιάδη —τὴ στιχομυθία τους ἀναπαράγει ὁ Ἀσώπιος στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Φιλητᾶ σχολιάζοντας ἄπρεπα κάθε φράση τοῦ Οἰκονόμου— τὸν κατονόμασε χωρὶς περιστροφές ὡς συντάκτη τοῦ δημοσιεύματος, ἀπόρησε μέ τὴν ἐνέργεια τοῦ Κοκκινάκη νὰ καταχωρίσει στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» αὐτὰ τὰ «χάλτια καὶ σκατολογήματα» καὶ προανήγγειλε ἀνασκευὴ τῆς ἐπίκρισης ἀπὸ ἐθελοντὲς φιλοσόφους ὁμογενεῖς τῆς Εὐρώπης. Ὁ συνομιλητής του ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ἀρκέστηκε νὰ τοῦ ἐκφράσει τὴ συμπάθειά του: «νομίζω ὅτι εἰς τοιούτους καιροὺς δὲν ἔπρεπε νὰ σᾶς πειράζωσι» («διωκομένους», διευκρινίζει ὁ Ἀσώπιος στὸν Φιλητᾶ). Μένοντας μέ τὴν ἀπορία πῶς μάντεψε ὁ Οἰκονόμος τὴν ταυτότητά του καὶ ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀνάίρεσης τῆς κριτικῆς του, ὁ Ἀσώπιος θὰ βιαστεῖ νὰ στείλει στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος της, «χωρὶς ἀναισχυντίαν μὲν, χωρὶς ὅμως πάλιν μεγάλην φειδῶ τῆς ἀγιοσύνης του». ⁴⁴ Λίγο ἀργότερα ἡ καθολικὴ ἀντίδραση τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ξεσήκωσε ἡ ἐπίθεση κατὰ τοῦ Οἰκονόμου, ἀποτυπωνόταν συγκρατημένα ὅσο καὶ μέ ἓνα τόνο ἀδιόρατης ἀνησυχίας στὴν τελευταία παράγραφος ἐνὸς ἀχρονολόγητου, ἀλλὰ τοῦ Ὀκτωβρίου 1820, γράμματος πρὸς τὸν φίλο του: «Τὰ γραφθέντα τοῦ Πελοποννησίου ἔφεραν ἀπανταχοῦ μεγάλην ἀναταραχὴν καὶ πολλοχρόθεν πολλοὺς προκεραυνούς [;] ἐναντίον του· ἀκόμη δὲν ἐφάνη τίποτε» ⁴⁵ (ἐννοοῦσε ἀναιρετικὸ δημοσίευμα).

6ο. Πραγματικά, ἔσαν ἀπὸ τοὺς ἀπόηχους τῆς γενικῆς κατακραυγῆς καὶ δυσἀρέσκειας συλλαμβάνουμε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, ἄγρυπνου παρατηρητῆ ὅσων συνέβαιναν στοὺς κόλπους τῆς ἐλληνικῆς λογιοσύνης, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ προλάβει τὸ ἀτόπημα. Σὲ γράμμα του τῆς 3 Νοεμβρίου 1820 πρὸς τὸν ἐκδότη τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ὁ γέροντας τοῦ Παρισιοῦ, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη τῆς βιβλιοκρισίας, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν ἴσως πληροφορημένος, ἔθετε τὸ θέμα στὶς πραγματικὲς του διαστάσεις καὶ ἀνέλυε ὅλες τὶς παραμέτρους του: χρέωνε, εἶναι ἀλήθεια μέ διακριτικότητα, παραλείψεις στὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη ὡς ὑπεύθυνο τοῦ περιοδικοῦ, καὶ ἐπεσήμαινε τὴν ἄκαιρη, ποὺ ἐκείνη τὴ συγκεκριμένη ὥρα μεταφραζόταν σὲ ἀνάνδρη καὶ αἰσχρὴ ἐπίθε-

44. "Ο.π. α" Όταν τὴν ἀναγνώσης —συνέχιζε— γράψε με τὴν γνώμην σου. Ἐὰν τὸν φωτίσῃ ὁ διάβολος νὰ γράψῃ τὴν ἀπάντησιν κατευθεῖαν πρὸς τ' ὄνομά του, θέλω τὸν στολίσει αὐτὸν καὶ τὸν συνιδιάσκαλόν του [δηλ. τὸν Κούμα] ὡς τοὺς πρέπει».

45. Σχέδιο γράμματος, ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πρὸ τῆς 28.10.1820, ΕΒΕ Ασ 1807, φ. 13^v.

ση έναντίον ενός λογίου έξουθενωμένου από τους διώκτες του, αλλά συγχρόνως και τη βλάβη και τις πιθανές συνέπειες για το διαφωτιστικό στρατόπεδο και τον «Λόγιο Έρμυ», σε μια χρονική στιγμή που δεχόταν την κατά μέτωπο πολεμική των αντιπάλων του, του περιοδικού δηλ. «Καλλιόπη» και του κύκλου της. "Ας παρακολουθήσουμε το κύριο μέρος του προβληματισμού του: «... το παρατελευταῖον τετράδιον εἶχε μὲ λυπήσειν ὀλίγον, ὅτι παρῆδραμες τὴν διατριβὴν τοῦ Ἀνδρεοπούλου χωρὶς καμμίαν σημείωσιν. Ὁ λόγος, φίλε μου, δὲν εἶναι περὶ τῆς κρίσεως, οὐδὲ περὶ τοῦ κρίνοντος ἢ κρινομένου· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀκαιρίας. Νὰ κατακρίνη τις (καὶ μὲ πικρίαν ὅχι ὀλίγην) τὸν Οἶ *** εἰς καιρὸν ὅταν καταδιώκεται ἀπὸ Ταρτούφους, εἶναι τὸ αἰσχρὸν καὶ ἄνανδρον "κειμένῳ ἐπεμβαίνειν". Ἐπειτα καὶ βλέπτει πολὺ καὶ σὲ καὶ τὴν ἀγαθὴν ὅλην μερίδα τῶν φίλων καὶ συνεργῶν σου, ἐπειδὴ ἐγχειρίζει ὕπλα νέα εἰς τοὺς Ταρτούφους, καὶ φίλους ἱσως νέους. Τίς ἔχει νὰ σὲ πιστώσῃ, ὅτι οἱ τόσον πικρὰ κριθέντες δύο προφύεσσορες [ὁ δεύτερος ἦταν ὁ Κων. Κούμας, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν εὐθεῖες, μὲ ἀρκετὴ εἰρωνεῖα διατυπωμένες, βολές στὴν ἐπικρίση⁴⁶] δὲν θέλουν εἰς τὸ ἐξῆς δι' ἐκδίκησιν ἐνωθῆν μὲ τὴν Καλλιόπην μὲ τὸν Κ[οδρικᾶν], μὲ τὸν Ἰππ[αρίωνα], [δηλ. τὸν Ἰλαρίωνα Συναῖτη] καὶ μὲ ἄλλους τοιούτους ἐξωλεστάτους ἀνθρωπίσκους;»⁴⁷ κτλ. Νὰ δικαιώθηκαν ἄραγε οἱ φόβοι τοῦ Κοραῖ, ὅταν στὴ συνέχεια ὁ Κων. Οἰκονόμος θὰ μεταπηδοῦσε στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο καὶ τί μερίδιο εὐθύνης θὰ ἔπρεπε νὰ καταλογίσουμε γιὰ τὴ μεταστροφή αὐτὴ στὴ μεταχείριση τοῦ τοῦ ἐπεφύλαξαν οἱ φίλοι του;

Ὅπως δὴποτε, δημόσια διαμαρτυρία ἢ ἀντίλογος στὴν κριτικὴ τοῦ Ἀσώπιου, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δὲν ὑπῆρξε, οὔτε ὁποιοδὴποτε εἶδους ἐπανόρθωση ἀπὸ τὸν «Λόγιο Έρμυ». Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1834, στὴν

46. Α.Ε. 1820, σ. 572, 582. Βασικὴ αἰτία τῆς ἐπιθετικότητος τοῦ Ἀσώπιου ἦταν προφανῶς ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Κούμας, μετὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Γοττγγὴ τὸ 1819, διέδιδε πῶς ἀπὸ τοὺς δώδεκα ἑλληνες σπουδαστὲς τοῦ Πανεπιστημίου «ἐλπὶς δὲν εἶναι προκοπῆς», στάση ποὺ ἐπιζήτησαν νὰ καταγγείλουν δημόσια, χωρὶς τελικὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσουν, οἱ θιγέντες σπουδαστὲς. Οἱ εὐνοϊκὲς τελικὰ ἐντυπώσεις τοῦ Κούμα ποὺ εἶδαν τὸ φῶς στὸν Α.Ε. 1820, σ. 89-91, ὑπῆρξαν, κατὰ τὸν Ἀσώπιον, προῖον τοῦ πανικοῦ του μπροστὰ στὴν ἀπειλὴ τῆς δημοσιοποίησης τοῦ καταγγελτικοῦ κειμένου τῶν σπουδαστῶν. «Τόσον ὀλιγώτερον τὸν φθονὸν —ἔγραψε στὸ γράμμα του τῆς 15.3.1820 στὸν Φίλητᾶ ἀναποδίδοντας τὰ ἴσα στὸν Κούμα— ὅσον εὐκολώτερον γνωρίζω τὸ νὰ γένῃ κανεὶς δόκτωρ, ὡς αὐτός, καὶ κλεψυλόγος archicharlatan καταπατῶν τὴν συνείδησιν καὶ γεμίζων τὸ πουργίον του», ΕΒΕ Φ 20.

47. Ἀδαμάντιος Κοραῖς Ἀλληλογραφία, τ. Δ', Ἀθήνα, ἔκδ. ΟΜΕΔ, 1982, σ. 268. Πβ. Μαρία Στασινοπούλου, ὁ.π., σ. 126.

Ἀθήνα, νεοσύστατη πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὁ συντάκτης μιᾶς ἀπάντησης σὲ βιβλιοκρισίᾳ δημοσιευμένη στὴν ἔφημερίδα («Ἀθηνᾶ») γιὰ τὸν «Λέανδρον» τοῦ Π. Σούτσου, ἀνέτρεχε στὸν «Λόγιον Ἑρμῆ» προκειμένου νὰ προσκομίσει παραδείγματα ὑποδειγματικῆς κριτικῆς: «ἰδέτε τὸν Κοραῆν μὲ πόσῃν εὐγένειαν ἐπέκρινε τὸν Συνεῖδéron· ἰδέτε τὸν Ἀσώπιον μὲ πόσῃν εὐγενῇ αὐστηρότητα ἐπέκρινε τὸν Οἰκονόμον». ⁴⁸ Δὲν θὰ ἦταν, φαντάζομαι, τόσο ἡ θετικὴ ἀντιμετώπιση ὅσο ἡ ἀνοιχτὴ ἀπόδοση τῆς πατρότητας τῆς κριτικῆς στὸν Ἀσώπιο, καθηγγητὴ τότε ἀκόμη στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, ποὺ θὰ αἰφνιδίασε τοὺς ἀναγνώστες, ὅσοι μπορούσαν ὕστερα ἀπὸ τόσον καιρὸ νὰ ἐνεργοποιήσουν τοὺς ἀναγκαίους συνειρμούς καὶ νὰ συσχετίσουν ἄμεσα τὴν ἀόριστη ἀναφορὰ τῆς («Ἀθηνᾶς»), ἐκτὸς καὶ ἂν εἶχε καταστήσει πλέον κοινὸ μυστικὸ ἢ πραγματικὴ ταυτότητα τοῦ ψευδώνυμου ἐπικριτῆ τῆς «Ποιητικῆς», ἀπόδειξη ἔτσι ἢ ἀλλιῶς τῆς ἀπήχησης τοῦ δημοσιεύματος τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». Ὅμως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ὁποιες ἀντιδράσεις, σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες, στὸ κείμενο τοῦ Ἀσώπιου, μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον θὰ εἶχε νὰ προσπαθήσει κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὴν ἴδια τὴν ὁπωσδήποτε περίεργη κυρίως γιὰ τὸ χρόνον ποὺ ἐκδηλώθηκε στάση τοῦ ἡπειρώτη λογίου. Γιατὶ δὲν ἀνῆκε στοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ προκαλοῦσε μὲ τίς πράξεις του, ἔστω καὶ ὑπὸ σκιά, θόρυβο καὶ ἀναστάτωση, χωρὶς νὰ ἔχει ὑπολογίσει ὅλα τὰ δεδομένα, συγκυρίες, ἰσοροπίες, συμφέροντα κτλ.

Τί μπορεῖ, λοιπόν, νὰ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς κριτικῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Οἰκονόμου; Νομίζω ὅτι οἱ πηγές ποὺ ἀποκάλυψαν τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τοῦ κριτικοῦ τῆς «Ποιητικῆς» περιέχουν καὶ τίς μαρτυρίες ἐκεῖνες ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσουμε κάποιες βάσιμες ὑποθέσεις γιὰ τὰ κίνητρα τῆς πράξης του. Χωρὶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὥστε νὰ θεωρούσαμε ὡς ἱκανοποιητικὴ καὶ πειστικὴ ἀπάντηση ὅσα ὁ ἴδιος διακήρυσσε εἰκοσιδύο χρόνια ἀργότερα στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ σημασίαν τῆς κριτικῆς, ἐνὸς φιλολογικοῦ κλάδου τὸν ὁποῖο θὰ ὑπερετήσσει μὲ συνέπεια καὶ ἀξιοπρέπεια τόση ὥστε νὰ ἀναγορευθεῖ σὲ ἀρχηγὸ τῆς κριτικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου.⁴⁹ «Ἄλλ' ἢ Κριτικὴ, ἥτις πρεσβεύει τὸ λεγόμενον φίλος μὲν

48. Ἀθηνᾶ, φ. 152/13.6.1834, σ. 612. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο ἀναδημοσιεύεται στί: Γ. Βελουδῆς (ἐπιμ.), Ὁ Λέανδρος, Ἀθήνα 1996, σ. 182-186. Τὶς πληροφορίες ὁφείλω στὸν συνάδελφο Κ. Λάππα, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ.

49. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Δημοτικισμὸς καὶ κριτικὴ», Νέα Ἑστία 26 (1939) 1501-1502 [= Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς, Ἀθήνα 1982, σ. 306-308]. Πβ. τοῦ ἴδιου Ποιηταὶ τοῦ 19' αἰῶνα, Ἀθήνα 1954, σ. λε' [= Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς, σ. 210], Pana-

Πλάτων φιλότατη δὲ ἀλήθεια (...) ζητοῦσα μετὰ ζήλου τὸ ὀρθόν, γίνεται πολλάκις πολὺ τολμηρά, δὲν κήδεται οὐδὲ ἀνδρῶν τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ὁ πολὺς ἄνθρωπος εὐρίσκει ὡς πάσης ἐπικρίσεως ὑπέρτερον». ⁵⁰ Ἀλλωστε τὸν σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας δὲν εἶχε ἐπικαλεστέῃ προεισαγωγικὰ καὶ στὴ βιβλιοκρισίᾳ τοῦ 1820 ζητώντας ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο νὰ τὴν ἀκούσει ἀτάραχα; Ὡστόσο τὸ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε λάβει ὑπόψη του αὐστηρὰ τὴ δεοντολογία, τὴν ἀνιδιοτέλεια τῆς κριτικῆς λειτουργίας. Στὴν ἀφετηρία τῆς σύλληψης καὶ δημοσιοποίησης τοῦ κειμένου φοβοῦμαι ὅτι εἶχε ὑπαισέλθει ἓνας παράγοντας ἐντελῶς ἐξωκριτικὸς πού, παραμερίζοντας τὴν ἀναμενόμενη συναισθηματικὴ ἀντίδραση καὶ ἀνταραχὴ στὴ μικρὴ κοινότητα τῶν λογίων καὶ πέρα ἀπ' αὐτή, ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ φτάσει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης σὲ ἄλλον παρὰ στὸν φυσικὸ του ἀποδέκτη. Θὰ γίνω πιὸ σαφής.

Τὰ σχέδια τοῦ Γκίλφορντ γιὰ τὴν ἱδρυση τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου εἶχαν ἤδη ἀπὸ ἐνωρίς ἀρχίσει νὰ πραγματοποιοῦνται. Μεθοδικὰ καὶ μὲ περίσκεψη συγκροτοῦσε τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἐπιτελεῖο, πότε στέλνοντας μὲ ἐξοδὰ του σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια νέους ἐπιστήμονες γιὰ νὰ τελειοποιηθοῦν στὶς ἐπιστῆμες τους καὶ νὰ ἐπανδρώσουν τὶς καθηγητικὰς ἔδρες, πότε ἀναζητώντας στὸν σχολικὸ περίγυρο τῆς Ἑλλάδας καταξιωμένους καὶ μὲ φήμη δασκάλους. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους ὁ Γκίλφορντ ἔδειξε ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς περιπτώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ τοῦ Βενιαμὶν Λέσβιου. Οἱ δύο φίλοι, ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Φιλιππῆς, ἐνήμεροι τῶν κινήσεων τοῦ ἄγγλου φιλέλληνα, ἐκδήλωσαν γρήγορα τὴν ἀντίθεσή τους, ὁμοφωνώντας γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ μεταπειστεῖ ὁ τελευταῖος ὥστε νὰ ἀποτραποῦν οἱ προσκλήσεις. «Ὁ εὐγενέστατος Λ[όρδος] Γιλφόρτιος — ἔγραφε ὁ Ἀσώπιος τὸν Μάρτιο 1820 σχολιάζοντας τὴν εἴδηση πού τοῦ εἶχε μεταβιβάσει ὁ φίλος του — ἀπέβλεψεν εἰς τὸν ἀργυροκέρυκα τῆς Σμύρνης. Ἀλλὰ πῶς ἐστοχάσθη ὅτι γέννημα τῆς Τσαριτσένης, καὶ μαθητῆς τοῦ Τυρνόβου, εἶναι ἱκανὸς νὰ διατάξῃ ἄνδρας πολλοὺς χρόνους ζήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην; διατί; διότι ἐβγάζει λόγους καὶ συντάσσει ἢ συρράφει ποιητικὴν; [...] ἂν διαφύγωμεν ἐκεῖνον τὸν γεννάτον, καλλιώτερα

yotis Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, Ἀθήνα 1989, σ. 39.

50. Ὀμιλία Κ. Ἀσωπίου Ἐκφωνηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ... τῇ κη' Ὀκτωβρίου 1842, ἐπὶ τῆς ἐνάρξεως τῶν αὐτοῦ μαθημάτων, σ. 17. Πβ. Στέφ. Μπέτης, ὁ.π., σ. 221, 236. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ κριτικὴ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο της «χωρὶς ἀγανακτήσεως, χωρὶς φιλοπροσωπίας, sine studio et ira», ὁ.π., σ. 19.

δὲν μᾶς προσμένουν ἀπὸ ἄλλους ὁμοστόλους του». ⁵¹ Ἦταν ἄραγε ἀπλὴ σύμπτωση ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τῆς βιβλιοκρισίας τῆς «Ποιητικῆς» εἶδε τὸ φῶς στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ἕνα μῆνα ἀργότερα; Τὸ μεσοδιάστημα παρεῖχε χωρὶς ἀμφιβολία στὸν Ἀσώπιο τὴ χρονικὴ ἄνεση ὥστε νὰ συντάξει τὸ κείμενό της καὶ νὰ προλάβει τὴ δημοσίευσή του σ' ἕνα ἀπὸ τὰ προσεχῆ τεύχη τοῦ περιοδικοῦ (15 Ἀπριλίου 1820). Εἶχε ἄλλωστε βρεῖ καὶ τὴν ἀφορμὴ ποὺ τοῦ χρειαζόταν: τὴν κριτικὴ τοῦ Ruhkopf στὶς *Göttingische gelehrte Anzeigen*. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Φιλητᾶς —δὲν μαρτυρεῖται ἂν γινώριζε τὴν πρωτοβουλία τοῦ φίλου του— μιλοῦσε γιὰ τὰ ἐγκώμια τῆς ρητορικῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ «ἀργυροκέρου» ποὺ εἶχε ἀκούσει ὁ Γκίλφορντ καὶ ποὺ τὸν ἔπεισαν ὅτι «dignus est intrare in nostro docto corpore», ὁ ἴδιος ὅμως ἤλπιζε ἀνὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τοιοῦτον Δημοσθένην». ⁵² Ἐνα χρόνο νωρίτερα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1819, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Βενιαμὶν Λέσβιου δὲν παράλλαξε πολὺ: «Στοχάσου μίαν φορὰν σχολάρχην Κυδωνίας ἐν ἰσοτιμίᾳ μετ' ἄλλων! καὶ καλόγηρον ὅπου δὲν ἐξεσκωριάσθη τόσον καλὰ εἰς τὴν οὐσίαν» ⁵³ (σὲ ἄλλα γράμματά τους οἱ δύο φίλοι τὸν ὀνομάζουν «ἀπελῆκτον», «ἄξεστον», «ἀγριοκαλόγηρον» ⁵⁴ κτλ.).

Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἕνα φαινόμενο ἀπαρέσκειας καὶ ἀπωσης ποὺ τροφοδοτοῦνταν ἀπὸ δύο κυρίως δεδομένα, ἄσχετα ἀπὸ ἰδεολογικὲς ἢ γλωσσικὲς διαφορὲς (ὅλοι ἀνῆκαν στὸ ἴδιο ἰδεολογικὸ καὶ γλωσσικὸ στρατόπεδο), ἄσχετα ἀπὸ προσωπικὲς ἐμπάθειες καὶ ἀντιδικίες, ὅπως π.χ. συνέβαινε στὶς σχέσεις τοῦ Ἀσώπιου ἐκείνο τὸν καιρὸ μὲ τὸν

51. Γράμμα Ἀσώπιου 15.3.1820, ΕΒΕ Φ 20.

52. Γράμμα Φιλητᾶ, Ὁξφόρδη 10.5.1820, ΕΒΕ Ασ 248. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., σ. 976.

53. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Τεργέστη 8.8.1819, ΕΒΕ Ασ 244. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., σ. 396, Ρωζάνη Ἀργυροπούλου, Ὁ Βενιαμὶν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα, Ἀθήνα 1983, σ. 78, Στέφ. Μπέτης, ὁ.π., σ. 26.

54. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., σ. 890, Ρ. Ἀργυροπούλου, ὁ.π., σ. 78. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια ἀμυντικὴ στάση εἶχαν τηρήσει καὶ νωρίτερα (1818) προκειμένου νὰ διασφαλιστεῖ ἡ διδασκαλικὴ ἔδρα τῆς σχολῆς Τεργέστης ἀπὸ ἀνεπιθύμητες προσκλήσεις. «Τὴν Τεργέστην δὲν συμφέρει κατ' οὐδέναι λόγον νὰ τὴν χάσωμεν ἀπὸ τὰς χειρὰς μας. Ἐὰν εἶσαι σὺ εἰμαι καὶ ἐγώ. Ἐὰν ὅμως μᾶς βάλωσιν κανένα Γκούμην ἢ κανένα ἄγιον καὶ ἱερολογιώτατον Οἰκονόμον addio Trieste per sempre καὶ εἰς μάτην τὰ σχέδιά μας», γράμμα Ἀσώπιου, Τεργέστη 4.5.1818, ΕΒΕ Ασ 1802, πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., Ἡπειρωτικὴ Ἑστία 9 (1960) 540, Στέφ. Μπέτης, ὁ.π., σ. 138 καὶ Ὁλγα Κατσιαρδῆ-Herring, Ἡ ἐλληνικὴ παροιμία τῆς Τεργέστης (1751-1830), τ. 1, Ἀθήνα 1986, σ. 275 (σημ. 136).

Κων. Κούμα. Τα δεδομένα αυτά συνδέονταν με στρατηγικά σχέδια, όπως προσπαθοῦσαν να τὰ ἐπιβάλουν οἱ δύο φίλοι σὲ ἀντίθετη προφανῶς κατεύθυνση πρὸς τὶς ἐπιλογές καὶ τὴν ἰδεολογία τοῦ Γκίλφορντ. Πρῶτο δεδομένο, ἡ ἐλληνοκεντρικὴ ἐκπαιδευτικὴ προέλευση τῶν δύο ὑποψηφίων (δὲν φαίνεται ὥστόσο νὰ ἦταν πληροφορημένοι γιὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς σπουδὲς τοῦ Βενιαμίν⁵⁵). γι' αὐτοὺς ἀποτελοῦσε ἐπιχείρημα ἰσχυρὸ ὥστε νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὰ ἐπιστημονικὰ τους προσόντα, τὰ ὁποῖα στὴν ἀντίληψή τους δὲν δικαιολογοῦσαν τὴν εἴσοδο καὶ τὴν ἰσότημῃ ἀποδοχὴ τους σ' ἓνα δυτικοῦ τύπου πανεπιστήμιο ποὺ πῆγαινε νὰ συγκροτηθεῖ καὶ δεύτερο (ἂν ἔχω διαβάσει σωστὰ πίσω ἀπὸ τὶς γραμμές) τὸ ἱερατικὸ τους σχῆμα· με φανερὴ προκατάληψη ἀπέναντι στοὺς ρασοφόρους γενικὰ λογίους (ἐνδεικτικὴ ἡ ρητὰ ἐκφρασμένη γνώμη τοῦ Ἀσώπιου: «καλλιώτερα δὲν μᾶς προσμένουν ἀπὸ ἄλλους ὁμοστόλους του»), προκατάληψη ποὺ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὴν ἐκδήλωναν με αἰχμηροὺς χαρακτηρισμοὺς, μειοτικὰ ὑπονοούμενα καὶ σατιρικὰ λογοπαίγνια, ἐμοιαῖζε νὰ μὴ τοὺς εὐχαριστεῖ ἡ ἰδέα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Βενιαμίν στὸ ἀξίωμα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου, τίτλος ποὺ ἔπρεπε νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ κάθε ὑπονόμευση. Καὶ ἂν ὁ Ἀσώπιος δὲν θέλησε τελικὰ νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἱεροσύνῃ λυπώντας τὸν βαθιὰ θρησκευόμενο, καὶ μάλιστα σύμφωνα με τὴν ὁρθόδοξο πίστη, εὐγενὴ προστατὴ του,⁵⁶ καὶ ἂν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης πείστηκε κατ' ἀπαίτηση τοῦ Γκίλφορντ νὰ φοιτήσῃ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτίγγης «παπαδοφορεμένος (...) διὰ νὰ δώσω ὕλην εἰς γέλωτα καὶ ἀνησυχίαν μου», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραφε στὸν Ἀσώπιο στὰ 1819⁵⁷ (κάτι γνώριζε ἀπὸ διακωμώδηση αὐτοῦ τοῦ εἰδους λίγα χρόνια πρίν⁵⁸), οἱ μετακλήσεις τῶν δύο ἄλλων ἱερωμένων στὸ Ἰόνιο Πανεπιστήμιο ματαιώθηκαν. Στὴ μετάπειση τοῦ ἄγγλου φιλέλλη-

55. Ρ. Ἀργυροπούλου, ὁ.π., σ. 49-50.

56. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Συμπλήρωμα στὰ βιογραφικὰ τοῦ Κ. Ἀσώπιου», *Ἑλληνικά* 16 (1958-59), 173 (σημ. 3). Πβ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ὁ κόμης Φρειδερίκος-Δημήτριος Γκίλφορντ καὶ ἡ ἰδεολογικὴ θεμελίωση τῶν θεολογικῶν σπουδῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας», *Κέντρο Μελετῶν Ἰονίου. Τὸ Ἰόνιο. Οἰκολογία - Οἰκονομία - Ρεῖματα ἰδεῶν. Πρακτικὰ Συμποσίου 1985*, Ἀθήνα 1990, σ. 168.

57. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Θεόκλητος Φαρμακίδης πρὸς Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο, 1819-1832», Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸν Α' τόμο τῶν πρακτικῶν τοῦ Δ' Πανιονίου Συνεδρίου [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, τ. 23], Κέρκυρα 1980, σ. 103-104. Πβ. Γ. Δ. Μεταλληνός, ὁ.π., σ. 165.

58. Ἀλκης Ἀγγέλου, «Ἡ "Τράγου Κατάργησης"», *Ἐρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῖν*, Ἀθήνα 1965, σ. 157-192.

να, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστο τὸν Οἰκονόμο, ἡ ἐπικριση τῆς «Ποιητικῆς» στὸν «Ἀόγιο Ἑρμῆ», ἔντυπο τοῦ ὁποίου ὁ Γκίλφορντ ἦταν τακτικὸς ἀναγνώστης καὶ περιστασιακὸς συνεργάτης,⁵⁹ ἀσφαλῶς θὰ λειτούργησε καταλυτικά. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ μελλοντικὸς σοφὸς συγγραφέας τῶν «Σουτσειών» θὰ πρέπει νὰ ξέχασε γρήγορα αὐτὸ τὸ πρωτόλειο τῆς κριτικῆς του ἐνασχόλησης μὲ τὰ πράγματα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ὅσο τουλάχιστο δὲν τὸν ἐμπόδιζαν νὰ τὸ κάνει οἱ ἀναμοχλεύσεις τοῦ θέματος ἀπὸ τρίτους, ὅχι ἀπαράιτητα ἀρνητικές, ὅπως ἐκείνη τῆς «Ἀθηνᾶς» τοῦ 1834.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

59. Βλ. *Α.Ε.* 1819, σ. 601-606 καὶ 812-814 (ὑπογράφει μὲ τὸ ψευδώνυμο «Φιλότημος Φιλανθρωπίδης Κοσμοπολίτης»).